

*Гістарычная і культурная
спадчына Берасцейшчыны*

Рэдактары-складальнікі: Гарбузаў В.І., Гагакава Т.М.

Аўтары: Башкоў А.А., Варабей Ул.А., Гапасюк Л.А., Гарбузаў В.І., Жаркоў А.Ул., Калечыц А.Г., Каркатадзе А.А., Мароз В.В., Мяснянкіна А.М., Несцярчук Л.М., Шчэрба С.П.

Фота: аўтараў, рэдакцыі абласной газеты «Заря»

Выданне падрыхтавана ў Год культуры для папулярызацыі гісторыка-культурнай спадчыны вобласці. Змяшчае інфармацыю аб рабоце па захаванню гісторыка-культурнай спадчыны, значных аб'ектах рэстаўрацыі, вядомых помніках гісторыі і культуры, праяўленнях творчасці чалавека, нематэрыяльнай духоўнай спадчыне, унікальных выданнях і музейных прадметах, якія захоўваюцца ў фондах бібліятэк і музеях вобласці. Кніга будзе прадстаўляць цікавасць навуковым спецыялістам, шырокаму колу грамадскасці, вучнёўскай і студэнцкай моладзі.

Выдадзена ў межах штоквартальнага інфармацыйнага бюлетэня.

ISBN 978-985-90352-6-5

© Галоўнае ўпраўленне ідэалагічнай работы, культуры і па справах моладзі Брэсцкага аблвыканкама, 2016

© Афармленне КУІП «Рэдакцыя Брэсцкай абласной газеты «Заря», 2016

ЗМЕСТ

Уступнае слова старшыні Брэсцкага аблвыканкама Ліса А.В.	3
Гісторыка-культурная спадчына Брэсцкай вобласці Гарбузаў В.І.	6
Памятнікі каменнага века Брэстскай области (к истории заселения) Калечиц Е.Г.	12
Археологический памятник «Городище древнего Берестя XI-XIV веков» Щерба С.П.	23
Архітэктурна-археалагічная спадчына Берасцейшчыны: даследаванні і дасягненні пачатку 2000-х гадоў Башкоў А.А.	29
Мураваныя хрысціянскія святыні Несцярчук Л.М.	38
Драўлянае сакральнае дойлідства Палесся як феномен узаемадзеяння культур Мароз В.В.	46
Бескупольныя храмы Прибужского региона на примере Свято-Никитинской церкви в д. Здитово Жабинковского района Воробей В.А.	77
Палацы, паркі, замкі Берасцейшчыны Х-XX стагоддзяў Несцярчук Л.М.	86
Знакавыя аб'екты рэстаўрацыі вобласці Гарбузаў В.І.	93
Архитектура Бреста межвоенного периода. Истоки, эволюция, проблемы сохранения наследия и перспективы использования Жарков А.В.	111
Государственное учреждение «Мемориальный комплекс «Брестская крепость- герой». История создания и объекты мемориального комплекса «Брестская крепость-герой» Коркотадзе А.А.	116
Нематэрыяльная гісторыка-культурная спадчына Берасцейшчыны.	144
Унікальныя музейныя прадметы Гапасюк Л.А.	163
Кнігі і кніжнасць Берасцейшчыны Мяснянкіна А.М.	172

**А.М.Мяснянікіна,
намеснік дырэктара па навуковай рабоце
Брэсцкай абласной бібліятэкі імя М.Горкага**

Гісторыя

Фарміраванне культурных працэсаў на сучаснай тэрыторыі Брэсцкай вобласці заўсёды было абумоўлена яе геаграфічным палажэннем і звязанымі з гэтым фактарам гістарычнымі падзеямі. На працягу стагоддзяў, ад моманту далучэння ў XIV ст. берасцейскіх зямель да ВКЛ, яны адносіліся да розных дзяржаўных утварэнняў: Вялікага княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай, Паўночна-Заходняй краю Расіі, БНР, БССР. Галоўны горад рэгіёна адпаведна мяняў сваю назву і нават месцазнаходжанне: быў Берасцем, Брэст-Літоўскам, Брэстам-над-Бугам, Бжэсцем, стаў Брэстам.

Першае, практычна адзінае, непасрэднае паведамленне наконт існавання кніг на нашых абшарах адносіцца да XIII ст. і змешчана яно ў Галіцка-Валынскім летапісе, дзе апісваецца, як князь Уладзімір Васількавіч заснаваў «многы города», у Камянцы паставіў царкву Дабравешчання Багародзіцы і «положи» ў ёй апракасныя (г. зн. – з тэкстам у паслядоўнасці пры богаслужэнні) Евангелле і Апостал, а таксама Перэміянік (богаслужбовыя тэксты Стараго Завету) і загадкавы для нас «сборнік отца своего». У Брэсце «постави ж церков святого Петра, и еуагелие да опракос оковано сребром... тута положи», і ў Бельску «поустрои церков иконами и книгами». Да гэтага ж часу адносіцца і факт выдання пінскіх летапісных запісаў, у тым ліку і стварэнне, верагодна ў Пінску, пятай рэдакцыі Галіцка-Валынскага летапісу (1292 г.) [1].

XV–XVI стст. – пачатак «эры Гутэнберга», узнікненне і імклівы рост кнігадрукавання ў Еўропе не абмінуў і нашы землі. У сярэдзіне XVI ст. канцлер ВКЛ, віленскі ваявода Мікалай Радзівіл Чорны арганізаваў у Брэсце друкарню і ў 1563 г. выдаў сусветна вядомую Брэсц-

кую (Радзівілаўскую) Біблію. Да гэтага ж часу адносяцца і першыя звесткі пра складанне кніжнага збору роду Сапегаў, часткі якога сёння з’яўляюцца гонарам бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта і Расійскай нацыянальнай бібліятэкі ў Санкт-Пецярбургу. З XVI – XVII стст. збіралі свае бібліятэкі буйнейшыя ўніяцкія, каталіцкія, кальвінісцкія кляштары і манастыры, сярод якіх Ляшчынскі (цяпер – тэрыторыя Пінскага раёна), Вольнаўскі і Богаяўленскі (цяпер – тэрыторыя Баранавіцкага раёна), Спаса-Праабражэнскі (Лунінецкі раён). Да нас дайшлі звесткі аб кнігазборах Іезуіцкага калегіума, кляштараў аўгустынцаў і дамініканцаў, ордэнаў брыгітак, бернардынак, бенедыкцінцаў і дамініканцаў – у самім Брэсце.

Канец XVIII – XIX стст., Трэці падзел Рэчы Паспалітай (1795 г.) – час росквіту і моды на «шляхецкія» бібліятэкі палацаў і фальваркаў. Да нас дайшлі звесткі пра кнігазборы Скірмунтаў, Пуслоўскіх, Нямцэвічаў, Юндзілаў, Ордаў, Пузынаў, Дзяконскіх, Патоцкіх, Баброўскіх, графа Аляксандра Хадкевіча і мешчаніна Марціна Матушэвіча, Пінскай духоўнай семінарыі. Многія з іх былі страчаны падчас падаўлення паўстанняў 1794 і 1863 гг., ацалелае – секвеставана і вывезена пераважна ў Санкт-Пецярбург і іншыя месцы Расійскай імперыі.

XIX – пачатак XX стст. характарызуецца бумам кнігавыдання і кнігагандлю ў Брэсце і рэгіёне. Пачынаюць сваю дзейнасць самыя прадуктыўныя друкалітаграфіі Брэста – Абеля Разенталя (з 1891 г.), Ёселя Кобрынца (з 1893 г.), пазней – Іцкі-Зэльмана Лейбавіча Ракава (з 1902 г.); кнігарняў з бібліятэкамі – Янкеля Капланскага (з 1891 г.), Беркі Лібермана (з 1896 г.), Іцкі Рыбацкага (з 1899 г.) і інш. Некаторыя з іх спрабуюць пашыраць свае функцыі і спалучаць кнігагандлёвую дзейнасць з выдавецкай (Б. Ліберман), пераплётную справу з друкарскай (А. Гендлер), літаграфскую і пераплётную (Ш. А. Фурман) [2].

У гэты ж час арганізуюцца першая бясплатная

бібліятэка-чытальня, бібліятэкі пры таварыствах і грамадскіх аб'яднаннях урачоў, гарадской шляхты і многія іншыя.

Першая сусветная вайна і шэраг іншых палітычных падзей разам з Кастрычніцкай рэвалюцыяй 1917 г. знішчылі сістэму кнігавыдання і кнігараспаўсюджання на Брэстчыне. Пачатак 1920-х гг. – так званы «міжваенны час»: амаль дзесяцігоддзе пайшло на тое, каб узнавіць разбуранае і спустошанае. І толькі ў 1930-х гг. актывізаваліся пазітыўныя змены: аднаўляюцца кнігавыданне і перыядычны друк, адкрываюцца дзяржаўныя бібліятэкі, бібліятэкі рэлігійных канфесій, нацыянальна-культурных і навуковых аб'яднанняў. У 1921–1939 гг. у Палескім ваяводстве дзейнічалі 335 бібліятэк, з іх 91 – у Брэсце над Бугам [3].

Вялікая Айчынная вайна нанесла незаменныя страты, у тым ліку – і кніжнай культуры рэгіёна.

У 1944 – 1945 гг. пачалі сваю работу раённыя і гарадскія (цяпер – цэнтральныя раённыя і гарадскія) бібліятэкі, актыўна фарміраваўся кніжны фонд, расла і шырылася сетка публічных бібліятэк, старанна падбіраліся і рыхтаваліся кадры.

На 01.01.1991 сетка публічных бібліятэк Брэсцкай вобласці БССР складала 976 адзінак, імі абслугоўвалася 617439 чытачоў. Для параўнання: працэс камп'ютарызацыі галіны, актыўнае выкарыстанне Інтэрнэту і дэмаграфічныя праблемы ў сельскай мясцовасці адлюстроўваюцца ў лічбах 2016 г.: сетка – 518, колькасць чытачоў – 483192.

Зразумела, што без дэталёвага вывучэння фондаў і калекцый замежных архіваў, музеяў, бібліятэк аднавіць і запоўніць «белыя плямы» гісторыі кнігі рэгіёна немагчыма: усё найбольш каштоўнае і значнае з кніжнай спадчыны назаўсёды страчана або вывезена ў Расію, Польшчу, Літву і г. д. Тым не менш усе гэтыя дзяржавы, узяўшы на сябе задачу захавання беларускіх каштоўнасцей, вольна ці нявольна садзейнічалі выратаванню многіх з іх.

Бібліятэка не пакідае намаганняў у справе фарміравання традыцыйнага фонду края-

знаўчай тэматыкі. Гэта прыярытэтны накірунак работы, ён дазваляе выконваць галоўную задачу навуковай бібліятэкі: служыць гарантам збору і захавання вычарпальна поўнай калекцыі інтэлектуальнага рэсурсу ведаў аб рэгіёне і ўплываць на навуковы, культуралагічны і патрыятычны патэнцыял грамадства. Сёння ў фондзе аддзела краязнаўчай літаратуры і бібліяграфіі знаходзіцца 40 212 экзэмпляраў кніг і 150 назваў бягучых перыядычных выданняў. Аб'ём сфарміраванага на яго базе краязнаўчага традыцыйнага сістэматычнага каталога – 400 тыс. запісаў, электронных запісаў – больш за 23 тыс.

Сярод набыткаў краязнаўчага фонду апошніх гадоў трэба адзначыць слайд карты старажытнага Берасця 1740 г. Яна Георга Максімільяна фон Фюрстэнхофазарыгінала, які захоўваўся ў дзяржаўнай бібліятэцы г. Берліна. Менавіта дзякуючы гэтай карце мясцовым краязнаўцам А. Гладышчуком зроблены некалькі сенсацыйных адкрыццяў адносна месцазнаходжання ў Брэсце знакамітай друкарні, манетнага двара, цэркваў і Ратушы. Усплёск інтарэсу з боку грамадскасці выклікала падараная бібліятэцы генеральным дырэктарам СП «Санта Імпэкс Брест» А. М. Машэнскім кніга з серыі «Акты Виленской археографической комиссии» (Том VI. Вільня, 1872) і інш.

Вялікая каштоўнасць – польскамоўная частка краязнаўчага фонду, якая сабрана пераважна з дапамогай калег з Бяла-Падляскай гарадской публічнай бібліятэкі і налічвае больш за 1500 асобнікаў. Сярод іх: «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...» (канец XIX – пачатак XX стст.) у 16-ці тамах, «Aftanazy R. Dzieje rezydencji nadawnych kresach Rzeczypospolitej» (Т. 2–11, Wrocław, 1992–1997), дакументы аб выніках археалагічных раскопак польскага інжынера Томаша Жук-Рыбіцкага ў Брэсцкай крэпасці ў 1930-х гг. і г. д.

Асобны клопат бібліятэкі – амаль тысячны фонд рэдкіх кніг. Па зразумелых прычынах папаўненне яго ідзе марудна, патрабуе значных арганізацыйных намаганняў і матэрыяльных выдаткаў.

Вянчае спіс рэдкіх выданняў бібліятэкі фраг-

мент Брэсцкай Бібліі ў добрым стане захавання, які прадстаўляе сабой часткі кнігі ва ўладальніцкім пераплёце XVIII ст. [4].

Аўтэнтычнасць фрагмента пацверджана дасведчанымі экспертамі. Брэсцкая Біблія была выдадзена «невядомым друкаром» 4 верасня 1563 г. у Брэсцкай друкарні «за кошт Нясвіжскага князя, віленскага ваяводы, маршалка і канцлера Вялікага Княства Літоўскага Мікалая Радзівіла». У ёй змешчаны ўсе тэксты Старога і Новага Запаветаў. Да сённяшняга дня гэта кніга лічыцца адным з самых поўных і прыгожых выданняў таго часу; у свеце яна вядома як «Брэсцкая» або «Радзівілаўская» Біблія. Гэта было першае пратэстанцкае выданне Бібліі на польскай мове. Па запрашэнні Радзівіла над перакладам тэксту (Старога Запавету – з яўрэйскай мовы, а Новага – з грэчаскай) працавалі самыя вядомыя еўрапейскія навукоўцы таго часу: Ян Ласкі, Сымон Зацыус, Францыск Станкар, Пётра Статорыус, Андрэй Тшацескі (мал.) і інш [5].

Важкая, вялікая па памерах (каля 750 старонак) Біблія багата аздоблена. На першай старонцы варыянта, які надрукаваны ў Берасці, размешчаны герб Радзівілаў, далей – зварот Мікалая Радзівіла да караля Жыгімонта Аўгуста, два гравіраваныя тытульныя аркушы (асобныя для Старога і Новага Запаветаў), гравюры-ілюстрацыі да першых частак Старога Запавету (кнігі Быцця і Зыход). Усе гравюры выканаў высокакласны майстар, запрошаны, верагодна, толькі для гэтай мэты, бо больш нідзе, акрамя Брэсцкай Бібліі

1563 г., яго працы не сустракаюцца. Не выклікае сумнення, што яму былі вядомыя скарынінскія першадрукі. Адным з доказаў з’яўляецца сюжэтнае падабенства некаторых берасцейскіх гравюр да кніжных ілюстрацый Ф. Скарыны.

Тэкст Бібліі набраны прыгожым, добра чытальным гатычным шрыфтам і скампанаваны ў дзве калонкі, кожная глава пачынаецца ініцыяламі ў форме плячэнькі.

Упершыню ў гісторыі кнігадрукавання на тэрыторыі Беларусі ў кнізе размешчаны прадметны паказальнік і амаль на кожнай старонцы тэксту – падрабязныя каментарыі.

Брэсцкая Біблія сёння – адзін з найлепш захаваных старадрукаў XVI ст. У публічных, музейных, семінарскіх, манастырскіх бібліятэках Еўропы і Амерыкі знаходзіцца больш за 130 асобнікаў, з іх трэцяя частка – поўныя, або з невялікімі стратамі. Невядомая колькасць – у прыватных калекцыях. Гэта дае падставу сцвярджаць, што верагодны наклад Бібліі – 1000 экзэмпляраў [6]. І цалкам мае рацыю меркаванне аб тым, што размах усяго запланаванага PR-праекта «Брэсцкая Біблія» Мікалаем Радзівілам Чорным быў скіраваны на тое, каб забяспечыць Святым Пісаннем не толькі кожны кальвінісцкі кніжны збор у Рэчы Паспалітай і за яе межамі, але і важныя інтэлектуальныя цэнтры Еўропы [7]. Што яму, несумненна, удалося.

Брэсцкая Біблія.
1563 г.

Трэба дадаць, што ў Беларусі няпоўны асобнік Брэскай Бібліі мае толькі Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа Нацыянальнай Акадэміі навук.

Яшчэ адзін рарытэт кніжнага фонду – другі том выбраных твораў рымскага філосафа Луцыя Анея Сенекі [8]. Выбраныя творы філосафа на лацінскай мове былі выдадзены ў трох тамах. Першы том уключае «Поўны збор філасофскіх прац», другі – «Філасофія. Лісты. Прыродазнаўчыя пытанні» і трэці – «Рыторыка. Перакананне, спор, выказванні».

Для нас каштоўнасць выдання ў тым, што яно ўбачыла свет у 1658 г. у Амстэрдаме, у друкарні славурых галандскіх выдаўцоў Эльзевіраў і ўяўляе сабой выдатны прыклад паліграфічнага мастацтва эпохі станаўлення і развіцця кнігадрукавання.

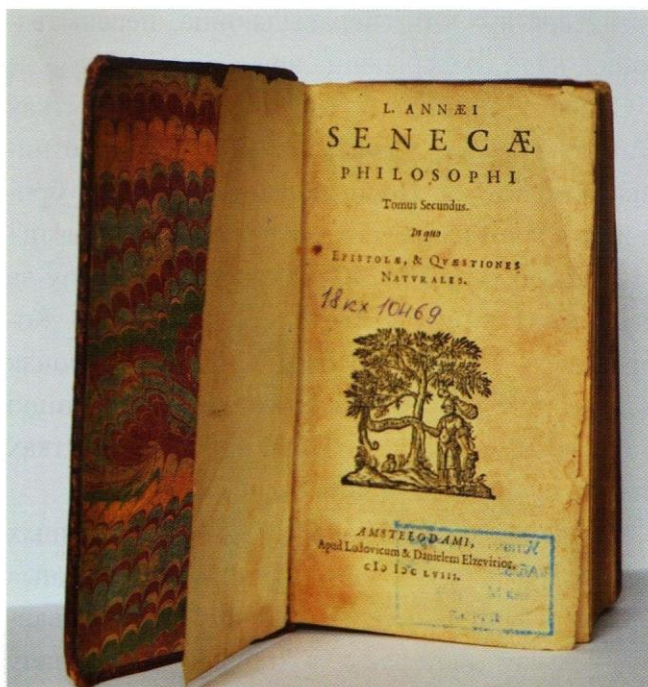
Навогул, мець «эльзевіраў», а менавіта так называюць выданні галандцаў, у сваіх калекцыях – гонар любога кнігасховішча ў свеце, яны проста бяспценныя.

Наш асобнік у добрым стане захавання, памерамі 1/12 долі ліста, выцягнутай формы, мае цэльнаскураны пераплёт з залатым цісненнем на бінтавых карашках, кругавыя залатыя абрэзы. На тытульным лісце кнігі, акрамя звестак пра аўтара, назвы, года і месца выдання, размешчаны і адзін з пяці фірменных знакаў Эльзевіраў: багіня мудрасці Мінерва пад аліўкавым дрэвам з сімвалам мудрасці – савой і дэвізам «Ne extra oleas».

Кніга Паўла Міхайлавіча Шпілеўскага «Путешествие по Полесью и Белорусскому краю» ўпершыню была апублікавана на старонках часопіса «Современник» у Расіі, а ў 1858 г. выйшла асобным выданнем у друкарні Санкт-Пецярбурга [9].

Падарожжа Паўла Шпілеўскага, апісанае на 242-х старонках, пачынаецца ў Варшаве і заканчваецца ў Грэску (зараз – вёска ў Слуцкім раёне Мінскай вобласці).

Брэст-Літоўску прысвечана трэцяя глава кнігі на дзевяці старонках. Шпілеўскі падрабязна апісвае гісторыю старажытнага Брэста да 1831 года, свае ўражанні аб Валынскім і Кобрынскім

Сенека Л. А. Выбраныя творы.

Т. 2. Амстэрдам:

Выдавецтва Эльзевіраў, 1658 г.

Тытульны ліст

прадмесьцях, апаясаных Бугам, гулянні брэстаўчан па набярэжнай, кірмашы, сінагогі, а таксама знаёміць чытачоў з археалагічнымі рэдкасьцямі Брэста. У час шпацыру яго вельмі ўразілі «эти добрые и наивные пинчуки в огромных дегтярных сапогах и засмоленных зипунах...», якія прыбылі ў Брэст на кірмаш. «Вас поразит и остановит оригинальное, народное местное их наречие полесское... но сколько бы удовольствия и наслаждения испытали вы, если б увидели, какие употребляют они жесты, телодвижения и взмахи руками, когда объясняются между собой дружески».

Далей Шпілеўскі падрабязна апісвае брэсцкую станцыю, дзе «можно с удовольствием отдохнуть, особенно после маленьких незавидных станций польских. Какая чистота, какая опрятность, какой комфорт и роскошь во всём!».

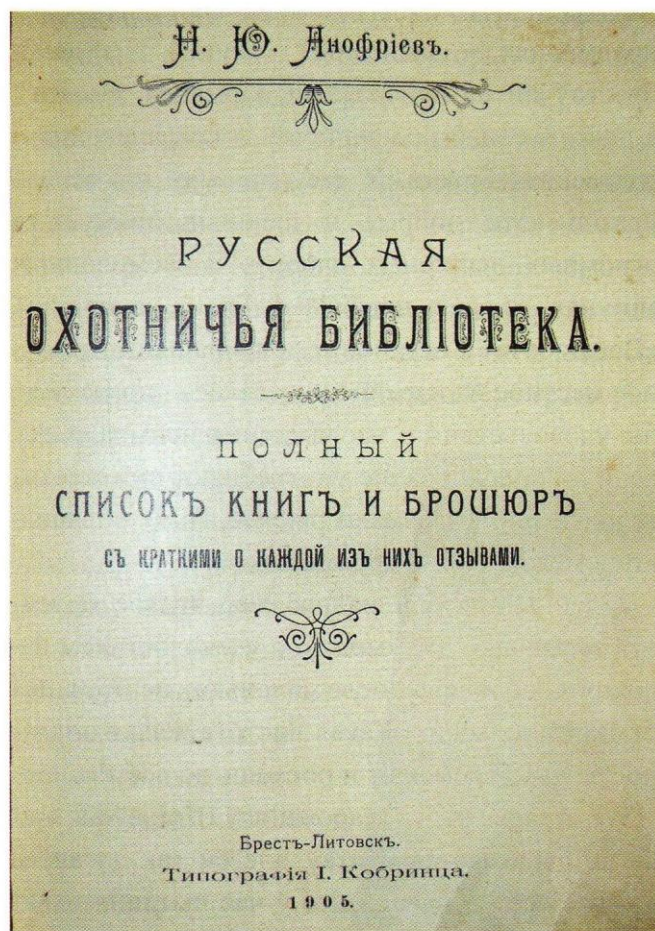
У тыя гады, калі падарожнічаў Шпілеўскі, яшчэ не было фотаапаратаў, але ён так дэталёва апісвае ўсё ўбачанае, што ў час чытання нават не заўважаеш у кнізе адсутнасці ілюстрацый.

Географы, этнографы, літаратары, фалькларысты, краязнаўцы не могуць не лічыцца са спадчынай, якую пакінуў Павел Міхайлавіч Шпілеўскі. Праз паўтара стагоддзя пасля смер-

ці аўтара яго кнігі перавыдаюцца, перачытваюцца, на іх спасылаюцца навукоўцы.

Сярод апошніх каштоўных набыткаў Бібліятэкі варта адзначыць «Русскую охотничью библиотеку. Полный список книг и брошюр с краткими о каждой из них отзывами» [10], якую склаў М. Ю. Анофрыеў і выдаў за свой кошт у Брэст-Літоўску ў друкарні Ё. Кобрынца ў 1905 г. Асобнік з 160-ці старонак знаходзіцца ў добрым стане, мае ўладальніцкі паўскураны пераплёт, запісы пяром на рэштках выдавецкай вокладкі і на старонках 33 і 69.

Каталог скампанаваны ў 11 тэматычных раздзелаў і ўключае часткова анатаваныя бібліяграфічныя апісанні законаў пра паляванне, уставаў аматарскіх аб'яднанняў, выданняў пра рыб, птушак, паляўнічых сабак, зброю, апавесцей, апавяданняў, дапаможнікаў, антыкварных выданняў.

Анофріев Н. Ю. Русская охотничья библиотека.

Брестъ-Литовскъ: Типографія. І. Кобрынца, 1905 г.

Кніга гэта – сапраўдная рэдкасць. Так пазначасца лот з ёю на антыкварных кніжных аўкцыёнах. Што тычыцца бібліятэчных фондаў, то зараз вядома пра два захаваных асобніка: у фондах Расійскай нацыянальнай бібліятэкі ў г. Санкт-Пецярбургу і Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі ў г. Маскве.

Гонар фонду рэдкіх кніг бібліятэкі – «Белавежская пушча» Г.П. Карцова, выдадзеная ў 1903 годзе [12].

Сёння няшмат бібліятэк у Беларусі могуць пахваліцца наяўнасцю ў іх фондзе шыкоўнага выдання ў вокладцы з залатым рэльефным цісненнем, скураным упрыгожаным карашком у вялікім альбомным фармаце, якім з'яўляецца кніга Георгія Карцова «Беловежская пушча. Ее исторический очерк, современное охотничье хозяйство и высочайшие охоты в Пуще». У кнізе змешчаны 22 геліягравюры, 137 аўтатыпій, 40 цынкаграфій, 1 літаграфія, 9 картаў і 4 чарцяжы. Выданне ілюстравана мастакамі М. А. Зічы, К. Я. Крыжыцкім, В. І. Навозавым, М. С. Самокішам, Р. Ф. Фрэнцам, А. С. Хрэнавым і фотаздымкамі А. Д. Далматава, А. А. Гала, Гана (Царскае Сяло), Карасіка (Гродна) і Г. П. Карцова. Выдадзена гэтая ўнікальная кніга ў Санкт-Пецярбургу ў артыстычнай установе А. Ф. Маркса ў 1903 годзе.

Белавежская пушча – запаведнік, які не мае сабе роўных у Еўропе.

6 і 7 кастрычніка 1860 г. менавіта ў пушчы адбылося гістарычнае паляванне імператара Аляксандра II і запрошаных гасцей: герцага Саксэна-Веймарскага, прынцаў Карла і Альберта Прускіх, Аўгуста Вюртэмбергскага, Фрыдрыха Гесэна-Касэльскага і шматлікай світы. Здабыча палявання аказалася багатай – каля сотні звяроў: зубры, кабаны, ласі, сарны, лісіцы. Гасудар Аляксандр II быў надзвычай задаволены вынікамі гэтага палявання і выказаў жаданне ў мастацкім увасабленні падзеі. Ідэю імператара пра жывапісанне ўсяго таго, што адбылося, змог спраўдзіць выбітны мастак-графік, вянгерскі рысавальшчык і жывапісец са шляхетнага роду Міхаіл Аляксандравіч Зічы, які шмат працаваў у Расіі і быў непасрэдным удзельнікам гэ-

тага палявання. Мастак прадставіў серыю акварэляў, якія былі адобраныя Аляксандрам П. Змястоўны тэкст і выдатнае афармленне кнігі – віньетки, застаўкі, канцоўкі, а таксама самі малюнкi зрабілі яе адным з лепшых узораў не толькі рускай паляўнічай літаратуры, але і кнігавыдавецтва пачатку XX стагоддзя. У прадмове кнігі сказана, што задача гэтага выдання – пазнаёміць свет з сучасным становішчам царскіх паляўнічых угоддзяў і ў першую чаргу – з Белавежскай пушчай, яе гаспадаркай, жыццём і з папярэднімі ў ёй паляваннямі.

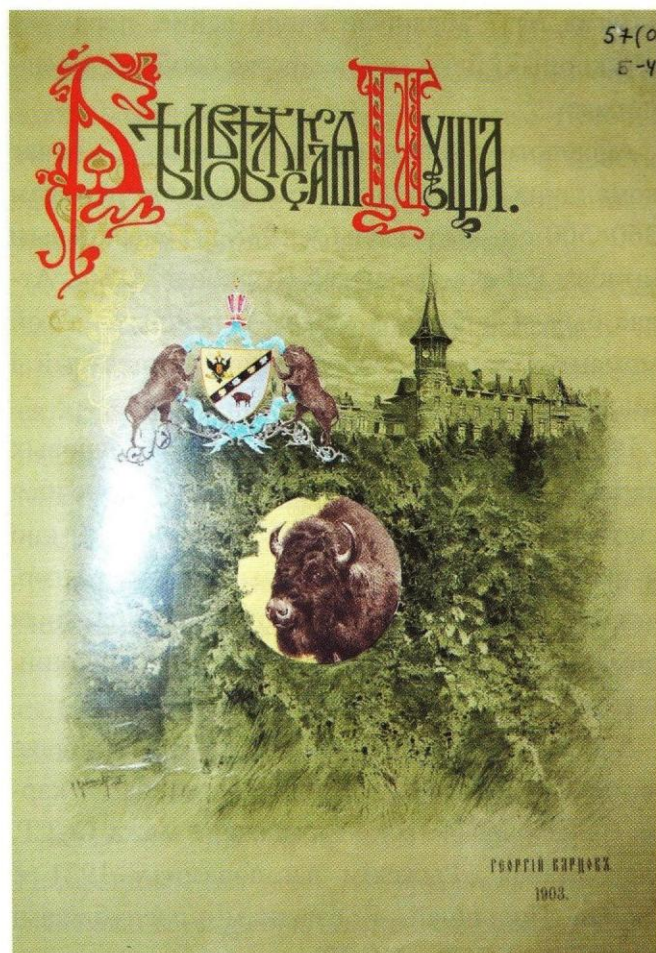
Наступнымі рарытэтамі фонду па часе выдання і існавання трэба назваць арыгіналы першага нумара газеты «Искра» 1900 г. [13] і камплект улётак 1917 г. [14]. Газета ўяўляе сабой ліст паперы памерам 30×42 см, тэкст надрукаваны на адным баку.

У правым верхнім кутку размешчаны эпіграф: «Изъ искры возгорится пламя!»... Отвѣтъ декабристов Пушкину». Перадавы артыкул «Насущныя задачи нашего движения» і некралог «Вильгельмъ Либкнехтъ» аўтарства У. І. Леніна складаюць змест нумара.

Трэба адзначыць, што стваральнік і галоўны ідэйны кіраўнік нелегальнай газеты Уладзімір Ільіч Ленін адводзіў ёй галоўную ролю ў тэарэтычнай падрыхтоўцы і арганізацыйным аб'яднанні партыі бальшавікоў для здзяйснення перавароту. Выдавацца газета пачала ў снежні 1900 г. у Лейпцыгу. Цікава, што першая спроба пераправіць газету ў Расію не ўдалася: 3000 асобнікаў былі канфіскаваны на мяжы, тым каштоўней наш экзэмпляр.

Як вынік дзейнасці партыі бальшавікоў – чарговыя рарытэты нашага фонду: загады №№ 4 і 7 армейскага ваенна-рэвалюцыйнага камітэта 2-й арміі ад 19 і 24 лістапада 1917 г. за подпісам таварышаў старшыні камітэта Тараканава і Ціхмянёва. 2-я армія ўваходзіла на той момант у склад Заходняга фронту, яе штаб знаходзіўся ў Слуцку. Ваенна-рэвалюцыйны камітэт падпарадкоўваўся Слуцкаму савету салдацкіх, рабочых і сялянскіх дэпутатаў.

Загады ўяўляюць сабой часткова пашкоджан-

Карцов Г. П. Беловежская пушча.

С.-Петербургъ: Артистическое заведение
А. Ф. Маркса, 1903 г.

ныя лісты газетнай паперы 21×34 см.

Тэкст загада № 4 не пакідае сумневаў: на тэрыторыі Беларусі пачаліся рэвалюцыйныя пераўтварэнні, т. зв. «палітыка ваеннага камунізму». Яна прадугледжвала нацыяналізацыю банкаў і аб'ектаў прамысловасці, заклікала зямельныя камітэты, вайсковыя часткі, уладальнікаў маёнткаў і фальваркаў да «Немедленного отчуждения...: а) Земли пахотной, луговой, под лесом и проч. б) Построек и зданий эксплуатационного пользования, как-то: скотных дворов, маслобоек, лесопилен, мельниц, казарм для рабочих, парников и т. п. за исключением построек личного пользования. в) Сельскохозяйственных орудий, скота и лошадей. г) Всех продуктов сельского хозяйства (хлеб, жмыхи, сено, дрова и т. п.)».

Загад № 7 абвяшчае канец вайне, перамогу рэвалюцыі і блізкасць «царства свабоды трудящихся».

Абсалютная антыкварная рэдкасць – «Атлас командира РККА» [15]: камплект карт памерам 360×500 см, выдадзены ў 1938 г. Генеральным штабам Рабоча-сялянскай Чырвонай Арміі. Атлас быў складзены з улікам навішых на той момант здымкаў, даследаванняў тэрыторый і іншых картаграфічных крыніц.

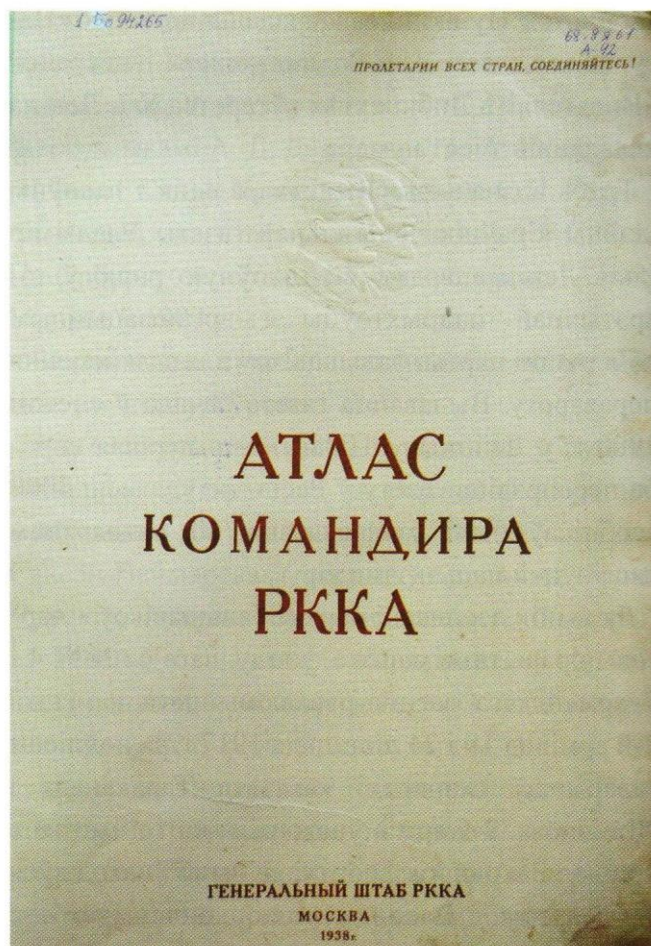
Выданне ўключае камплект з 39 каляровых картаў, сярод якіх: «Зорнае неба і сонечная сістэма», «Геаграфічнае ўяўленне пра зямлю ў розныя эпохі», «Параўнальныя памеры гор, выспаў, азёраў, мораў і рэк», «Параўнальныя памеры матэрыкоў, метраполіяў і калоній, гарадоў».

Але для нас асаблівы інтарэс прадстаўляе карта «Политико-административная карта СССР» № 19. На ёй пазначана мяжа СССР, усталяваная «Рыжскім дагаворам» у 1921 г. паміж Польшчай і савецкімі рэспублікамі (РСФСР, БССР, УССР), пасля завяршэння савецка-польскай вайны.

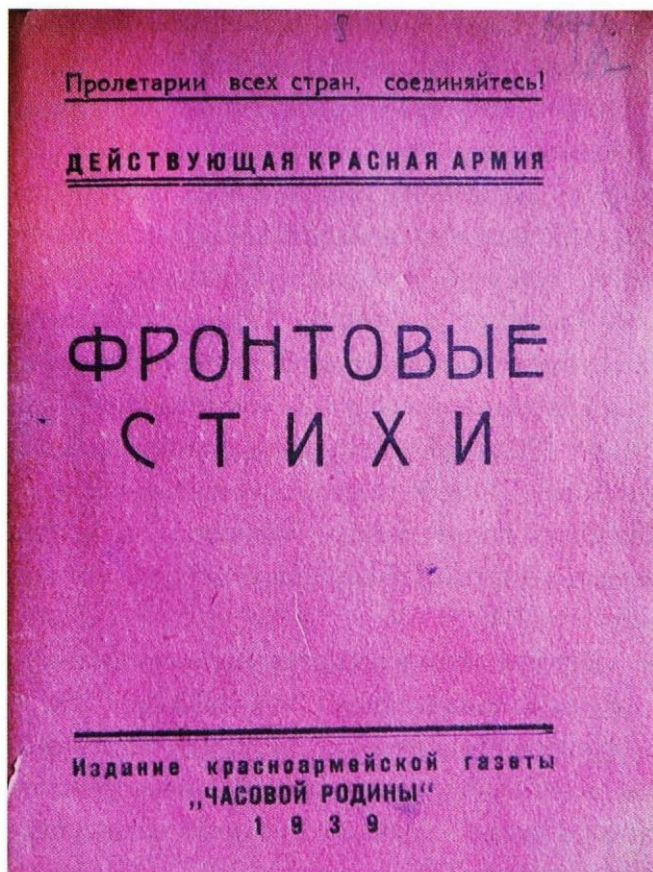
Праз год мяжа Беларусі зменіцца ў чарговы раз. Мы маем і вельмі ярскравы «мастацкі» працяг «Атласа командира РККА» – зборнік «Фронтовые стихи» (Брест-Литовск, 1939) [16]. Гэта электронная копія асобніка, які ёсць толькі ў фондзе Расійскай нацыянальнай бібліятэкі ў Санкт-Пецярбургу. Дарэчы, гэта яшчэ адна частка фонду рэдкіх кніг: калі няма магчымасці набыць уласны арыгінал цікавай для нас кнігі, мы намагаемся атрымаць яе электронную копію.

Выданне «Фронтовые стихи» – кішэннага фармату, выканана на газетнай паперы ў друкарні М. Таненбаума, мае 32 старонкі. Яно цікава не толькі як прыклад паліграфічнай прадукцыі таго часу, а найперш таму, што ў стварэнні гэтага зборніка ўдзельнічалі культавыя савецкія паэты ваеннай пары: будучы «бацька» бессмяротнага «Васіля Цёркіна» Аляксандр Твардоўскі, слыжны паэт-песеннік Яўген Далматойскі, вучань Уладзіміра Маякоўскага Сямён Кірсанаў і інш. Вядома, што ў час вераснёўскага 1939 го-

да пахода Чырвонай арміі ў Заходнюю Беларусь па загаду Іосіфа Сталіна былі накіраваны пісьменнікі і паэты, якія працавалі ў новых мясцовых газетах і выконвалі задачу ідэалагічнага «суправаджэння» працэсаў саветызацыі заходнебеларускіх зямель. Узгаданы зборнік вершаў ярскава ілюструе гэты працэс. У прадмове «С винтовкой и песней» чытаем: «Еще не взошла заря осеннего утра 17 сентября 1939 года, когда части великой Красной Армии перешли, по приказу советского правительства, границу Польши на всем ее протяжении. Исполнились сроки, и Красная Армия стерла линию, насильственно навязанную панам и столько лет разделявшую белоруссов и украинцев востока от таких же белоруссов запада. Братья кинулись в объятия друг к другу». І далей: «В эту маленькую брошюру вошли лучшие из первых стихотворений и песен, которыми откликнулись на исторические события группа

Атлас командира РККА. Москва, Генеральный штаб РККА, 1938 г.

*Фронтовые стихи. Брест-Литовск, друкарня
М. Таненбаума, 1939 г.*

Обложка издания

советских поэтов, находящихся на Белорусском фронте». Тэмы і настрой сабраных вершаў цалкам адпавядаюць мэце ідэйна-палітычнага выхавання мясцовых працоўных і сялян.

Асоба

Бібліятэка сёння займаецца не толькі фарміраваннем дакументнага фонду, але і заклапочана вяртаннем гораду і рэгіёну звестак пра вядомых і слаўтых асобаў – ураджэнцаў Брэстчыны. Так адбылося з мастаком Якавам Балглеем.

У 2012 г. пабачыла свет кніга Уладзіміра Счаснага «Художники Парижской школы из Беларуси» (Минск). Па просьбе аўтара бібліятэка выступіла арганізатарам яе прэзентацыі ў Брэсце. Пры падрыхтоўцы мерапрыемства мы звярнулі ўвагу на адзіны радок у кнізе пра нашага земляка – Якава Балглея, мастака, які жыў і працаваў у Парыжы разам са слаўтымі Маркам Шагалам, Амадэа Мадэльяні, Хаімам Суціным, Міхаілам Кікоіным і інш. Менавіта

сумесная пошукавая праца з Гродзенскім дзяржаўным гістарычным архівам, Брэсцкім абласным архівам, Брэсцкім музеем гісторыі горада дазволіла нам знайсці не толькі звесткі пра сям'ю мастака і месца яго пражывання ў Брэсце, але і фотаздымкі яго сваякоў.

Упершыню гэтыя факты былі агучаны падчас прэзентацыі. Такі «падарунак» гораду не прайшоў незаўважаным: паследаваў добры дзясятка публікацый у СМІ, а ў галерэі «Беларт» рэдактарам газеты «Брестский курьер» Мікалаем Аляксандравым была арганізавана выстава рэпрадукцый карцін мастака у 2015 г.

Ганаровым консулам Францыі ў г. Брэсце Леанідам Стаецкім Музею гісторыі горада былі падораны два малюнкi Я. Балглея. Спадзяёмся, што на месцы, дзе быў дом сям'і мастака, з'явіцца мемарыяльная дошка.

Берасцейскія кнігазборы

Зараз на Брэстчыне актыўна аднаўляюцца гістарычныя аб'екты матэрыяльнай культуры: палацы, сядзібы, помнікі сакральнай культуры. Надыйшоў час адраджэння духоўнага напаўнення гэтай спадчыны, якой з'яўляецца і кніжная культура рэгіёна. Знайсці і сабраць «панесенае ветрам» гісторыі, вярнуць хоць бы віртуальна тое, што складае памяць і гонар нацыі ў цэлым і берасцейцаў ў прыватнасці – наш абавязак.

Вядома, што ў фондзе Расійскай нацыянальнай бібліятэкі ў г. Санкт-Пецярбургу знаходзіцца частка збору Сапегаў з мястэчка Кодэнь (зараз – тэрыторыя Польшчы, Люблінскае ваяводства), там жа – канфіскаваныя царскім урадам у 1839 г. кнігі Караля Нямцэвіча, брата нашага знакамітага земляка, ад'ютанта і сябра Тадэвуша Касцюшкі – Юліяна Урсына Нямцэвіча.

У бібліятэцы Вільнюскага ўніверсітэта захоўваюцца сямейная бібліятэка, сабраная ў Ружанах і завешчаная ўніверсітэту Львом Сапегай – гетманам Вялікага Княства Літоўскага, і Каталог 1783 г. бібліятэкі бенедыкцінскага кляштара Монтэ-Красіна з Гарадзішча, што пад Пінскам. У Швейцарыі выдадзена манаграфія пра кляштарную бібліятэку Бярозы-Картуз-

скай. Пры ліквідацыі кляштара ў пачатку XIX ст. у ёй знаходзіліся 1303 друкаваныя кнігі і больш за 100 рукапісаў. У Лондане ў Беларускай бібліятэцы і музеі імя Францыска Скарыны знаходзіцца архіў Пінскага праваслаўнага духоўнага кіравання.

Пытанні рэстытуцыі (вяртання культурных каштоўнасцей) знаходзяцца ў кампетэнцыі кіраўнікоў дзяржаў і ўрадаў. Для нас жа першаснай задачай з'яўляецца атрыманне інфармацыі аб тым, у фондах якіх бібліятэк, архіваў, музеяў Беларусі і замежных краін знаходзяцца арыгіналы дакументаў, якія маюць адносіны да гістарычнай спадчыны Брэстчыны.

Другая важная задача – вяртанне гэтых культурных каштоўнасцей на гістарычную радзіму ў віртуальным, алічбаваным выглядзе.

З асэнсавання гэтых праблем нарадзілася ідэя ўнікальнага для Беларусі краязнаўчага праекта Брэсцкай абласной бібліятэкі імя М. Горкага «Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання»: перыядычнай навукова-практычнай канферэнцыі, на якую запрашаюцца вядучыя вучоныя, спецыялісты-кнігазнаўцы і гісторыкі з Беларусі, Расіі, Украіны, Літвы, Польшчы, Латвіі, Казахстана. Трэба адзначыць, што сабраць навукоўцаў «з першага рада» – справа няпростая: усе яны маюць «свае» тэмы даследаванняў, працоўныя абавязкі ў сувязі з пасадамі, распісаныя на гады ўперад графікі лекцый або заняткаў са студэнтамі. Таму менавіта папярэдня падрыхтоўка праграм канферэнцый, узгадненне тэм і тэрмінаў, вырашэнне арганізацыйных пытанняў патрабуюць шмат часу і высілкаў.

У рамках праекта адбылося ўжо тры канферэнцыі (2008, 2012, 2015 гг.) [17], адзін круглы стол (2013 г. – «Брэсцкая Біблія – унікальны помнік культуры XVI стагоддзя: да 450-годдзя выдання» [18].

Інфармацыя, атрыманая ў ходзе абмяркаванняў, старанна аналізавалася і фарміравалася ў шэраг праектаў абласной бібліятэкі:

«Кніжныя зборы роду Сапегаў» (2011 г.) [19]

Праект выконваўся пад эгідай ЮНЕСКА су-

месна з Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі і Расійскай нацыянальнай бібліятэкай у г. Санкт-Пецярбургу. Уяўляе сабой рэканструкцыю кніжнага збору знакамітага беларускага роду палітыкаў, дыпламатаў і эканамістаў Сапегаў, якая збіралася некалькімі пакаленнямі гэтай сям'і ў Ружанах (тэрыторыя сучаснай Брэсцкай вобласці), Кодэні (тэрыторыя Рэспублікі Польшча) і Дзярэчыне (тэрыторыя Гродзенскай вобласці) у электронным выглядзе. Уключае алічбаваную частку кніжнай калекцыі Сапегаў з Кодэні, якая захоўваецца ў Расійскай нацыянальнай бібліятэцы, артыкулы вучоных гісторыкаў і кнігазнаўцаў, грунтоўную бібліяграфію.

«Віртуальная рэканструкцыя спадчыны Ю. І. Крашэўскага» (2012–2014 гг.) [20].

Міжнародны праект, таксама падтрыманы ЮНЕСКА, прысвечаны Юзафу Ігнацыю Крашэўскаму – аднаму з самых паспяховых пісьменнікаў XIX ст., гісторыку, кампазітару, мастаку, рэдактару, выдаўцу, грамадскаму дзеячу, акадэміку Кракаўскай Акадэміі навук, якому ў 2012 г. споўнілася 200 гадоў. Крашэўскі з'яўляецца знакавай фігурай для Беларусі, Украіны і Польшчы: створаны і паспяхова дзейнічаюць музеі Крашэўскага, зборы яго твораў дасюль рэгулярна перавыдаюцца буйнейшымі выдавецтвамі Варшавы, Масквы і Санкт-Пецярбурга.

Нарадзіўся Ю. І. Крашэўскі ў Варшаве, ранняе дзяцінства правёў у Раманаве пад Бяла-Падляскай (Польшча), вучыўся ў Бяла-Падлясцы, Любліне (Польшча) і Свіслачы (Беларусь), потым жыў на Жыторміршчыне (Украіна). Але як пісьменнік Крашэўскі спраўдзіўся ў маёнтку бацькоў Доўгае на Пружаншчыне (Брэсцкая вобласць). Менавіта тут ён упершыню стаў сур'ёзна займацца літаратурнай творчасцю, падпісваць свае творы сапраўдным прозвішчам і набыў неверагодную папулярнасць у чытаючай публіцы. Ініцыятыва брэсцкіх бібліятэкараў была падтрымана прафесійнымі партнёрамі: Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі, Бяла-Падляскай гарадской публічнай бібліятэкай,

Музеум-сядзібай Ю. І. Крашэўскага ў Раманаве (Польшча), Ровенскай абласной універсальнай навуковай бібліятэкай (Украіна).

Створаны электронны рэсурс уяўляе сабой камплект з двух DVD-дыскаў (8 Гб інфармацыі). На першым прадстаўлены багацейшы бібліяграфічны рэпертуар, музычныя і мастацкія творы, манаграфія аб Ю. І. Крашэўскім, хроніка яго жыцця і творчасці. На другім – электронныя аналагі твораў на польскай мове, а таксама ў перакладах на беларускую, рускую і ўкраінскую мовы.

Праект паклаў аснову для далейшага прыгранічнага супрацоўніцтва бібліятэк і музеяў Беларусі і Польшчы ў вобласці выкарыстання інфармацыйных тэхналогій, а таксама фарміравання турыстычных маршрутаў Прыбужскага рэгіёна. Рэальная і перспектыва выданняў у перакладзе на беларускую мову кнігі Ю. І. Крашэўскага «Успаміны аб Палессі, Валыні і Літве» («Пінск і яго наваколлі», «Пінск і Піншчына», «Палескі кірмаш», «Сяло на Палессі», «Карчмы і дарогі на Палессі», «Адзенне мяшчан і сялян наваколяў Брэста, Кобрына і Пружан» і інш.) з ілюстрацыямі і замалёўкамі аўтара.

«Брэсцкая Біблія – унікальны помнік культуры XVI ст.» [21]

Праект нарадзіўся ў ходзе аднайменнага круглага стала, які адбыўся ў маі 2013 г. і быў прысвечаны 450-годдзю адной з самых знакамітых кніг Сярэднявечча. Партнёрам Брэсцкай абласной бібліятэкі стаў Цэнтр даследаванняў польскай бібліяграфіі Эстрэйхераў Ягелонскага ўніверсітэта (г. Кракаў, Польшча). У 2014 г. быў выдадзены зборнік матэрыялаў круглага стала, а ў 2015 г. – вынікі сумеснага арыгінальнага даследавання, якое дазволіла знайсці экзэмпляры Брэсцкай Бібліі ў кнігасховішчах Расіі, Вялікабрытаніі, Польшчы, Францыі, ЗША, Украіны, Літвы і Швецыі.

З дапамогай калег з Цэнтра Эстрэйхераў зборнікі трапілі ў буйнейшыя бібліятэкі, універсітэты, музеі, архівы Польшчы, Літвы, Украіны, Расіі.

«Віртуальная бібліятэка»

Пры самых трапяткіх адносінах да рэдкіх папярковых кніг і дакументаў трэба разумець, што надышоў час стаць на адзін узровень з перадавымі інфармацыйнымі праектамі і прасунутымі карыстальнікамі Інтэрнэту. Неабходна захаваць усё самае важнае для нас у гігабайтах і забяспечыць да гэтых рэсурсаў просты і хуткі доступ.

Пяць гадоў таму бібліятэка пачала ствараць электронную базу даных (ЭБД) «Краязнаўства Берасцейшчыны» (www.kb.brl.by), якая стала часткай сайта бібліятэкі (www.brl.by). Электронны прадукт уяўляе сабой сістэму баз даных (БД):

«Кнігі “Памяць”» – унікальная, адзіная ў краіне ЭБД, уключае ўсе раённыя і гарадскія кнігі «Памяць» па Брэсцкай вобласці ў алічбаваным выглядзе, дае магчымасць карыстальнікам здзяйсняць пошук звестак па імянных і геаграфічных прыкметах.

Кнігі «Памяць» (1997 – 2002 гг.) – шматтомнае выданне гісторыка-дакументальных хронік гарадоў і раёнаў Брэсцкай вобласці. Праца была здзейснена калектывамі аўтараў, створаных пры гаррайвыканках, у якія ўвайшлі краязнаўцы, журналісты, пісьменнікі. Аснову хронік склалі разнастайныя матэрыялы, навуковыя даследаванні, шматлікія публікацыі ў кнігах, часопісах, газетах, успаміны ўдзельнікаў і сведкаў гістарычных падзей. Ускладняла працу карыстальнікаў з кнігамі адсутнасць даведачнага апарату.

У 2013 г. супрацоўнікамі гарадскіх, раённых бібліятэк вобласці на чале са спецыялістамі аддзела краязнаўчай літаратуры і бібліяграфіі, інфармацыйна-бібліяграфічнага аддзела і аддзела бібліятэказнаўства Брэсцкай абласной бібліятэкі імя М. Горкага былі складзены імяныя і геаграфічныя паказальнікі да ўсіх кніг «Памяць». Пазней на іх аснове быў сфарміраваны пошукавы апарат ЭБД.

«Спадчына» – аб’ядноўвае разгорнутую інфармацыю пра знакамітых людзей, падзеі і значныя даты Брэстчыны. Налічвае каля 500

артыкулаў з бібліяграфічнымі спісамі. Ствараецца Брэсцкай абласной бібліятэкай імя М. Горкага разам з цэнтральнымі раённымі і гарадскімі бібліятэкамі вобласці, папаўняецца рэгулярна на аснове звестак «Календара знамянальных і памятных дат Брэсцкай вобласці на бягучы год»;

«Навіны краязнаўства», «Навінкі фонду» – складаецца супрацоўнікамі аддзелаў краязнаўчай літаратуры і бібліяграфіі, бібліятэказнаўства і інфармацыйных тэхналогій бібліятэкі на аснове інфармацыі, атрыманай ад бібліятэкараў цэнтральных раённых і гарадскіх бібліятэк вобласці;

«Хроніка культурнага жыцця Брэсцкай вобласці» – штомесячная інфармацыя аб асноўных мерапрыемствах ва ўстановах культуры і мастацтва вобласці. З 1990 г. выдзецца галоўным бібліёграфам бібліятэкі Уладзімірам Сухапарам у традыцыйным выглядзе, з 2012 г. – размяшчаецца ў адпаведным раздзеле «Краязнаўства Берасцейшчыны» з магчымасцю спампаваць матэрыял;

«Брэсцкі мір» – прысвечана адной з нямногіх падзей сусветнай гісторыі, якая мае непасрэднае дачыненне да г. Брэста. Унікальная поўнатэкставая электронная база даных аб'ядноўвае дакументы, кнігі, артыкулы,

фотаздымкі, карты з фонду Брэсцкай абласной бібліятэкі і бібліятэк і музеяў Беларусі, Украіны і Расіі. Ствараецца супрацоўнікамі інфармацыйна-бібліяграфічнага аддзела і аддзела інфармацыйных тэхналогій бібліятэкі пры садзеянні міжбібліятэчнага абанемента (МБА).

У планах бібліятэкі – распрацоўка і стварэнне ЭБД «Брэсцкая Біблія», «Брэсцкая унія» і «Брэсцкая крэпасць».

У 2015 г. Брэсцкая абласная бібліятэка адзначыла 75-годдзе з дня заснавання. Для чалавека гэта ўзрост мудрасці. Для бібліятэкі – момант асэнсавання сваёй місіі і далейшага шляху ў працэсе фарміравання культурнай прасторы, таго самага «сілкуючага душу паветра», без якога немагчыма існаванне чалавека-асобы, чалавека-патрыёта, рэалізацыя яго творчага патэнцыялу на карысць Айчыны.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Нікалаеў, М. В. Абрэскі старажытнай кніжнай культуры Берасцейшчыны (пераважна па матэрыялах Расійскай Нацыянальнай бібліятэкі ў Санкт-Пецярбургу) // Берасцейскія кнігазборы: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. «Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання», Брэст, 30 – 31 кастр. 2008 г. Брэст, 2010. С. 285 – 286.

2. Доўнар, Л. І. Кніжная справа Брэст-Літоўска ў XIX – пачатку XX ст. // Там жа. С. 80–98.
3. Вабішчэвіч, А. М. Друк і бібліятэчная справа на Брэстчыне ў 1939–1941 гг. // Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання: матэрыялы і даклады II Міжнар. навук.-практ. канф., Брэст, 31 мая – 3 чэрв. 2012 г. Брэст, 2013. С. 117–125.
4. Biblia święta, Tho jest, Księgi Starego u Nowego Zakonu, własnie z zydowskiego, greckiego, ułacinskiego, nowo na polski język ... wyłoczone / nakładem ... M. Radziwiła [Czarnego]. – Brześć [Брэст], [4.IX.1563]. – S. 121–134, 481–512, 514–527, 83, 85–91. [Фрагмент].
5. Мароз, В. Радзівілаўская (Берасцейская) Біблія ў еўрапейскай прасторы культурнага і духоўнага ўзаемадзеяння // Берасцейскія кнігазборы. Брэцкая Біблія – унікальны помнік культуры XVI стагоддзя: да 450-годдзя выдання: матэрыялы і даклады міжнар. круглага стала, Брэст, 29–31 мая 2013 г. Брэст, 2014. С. 20.
6. Сіес-Кшышкоўскі, С. Тыпаграфічныя варыянты Брэцкай Бібліі // Брэцкая Біблія – унікальны помнік культуры XVI стагоддзя: новыя даследаванні і матэрыялы. Мінск, 2015. С. 80.
7. Валецкі, В. Брэцкая біблія і Еўропа: PR-праект Мікалая Радзівіла Чорнага // Там жа. С. 25–40.
8. Seneca, Lucius Annaeus. Opera Omnia : [y 3 т.] / Lucii Annaei Senecæ ; Iusti Lipsii et Ioannis Frederici Gronovii emendation ; ex Andreae Schotti recensione. – Amstelodami [Amsterdam] : Apud Ludovicum & Danielelem Elzevirios, 1658–1659.
Т. 2 : Tomus Secundus In quo Epistolae, & Quaestiones Naturales. – 1658. – 694 с. ; 12° (13,3 см).
9. Шпилевский, П. М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. СПб., 1858. 242с.
10. Анофріевъ, Н. Ю. Русская охотничья библиотечка: полный списокъ книгъ и брошюръ съ краткими о каждой изъ нихъ отзывами. Брестъ-Литовскъ: Типографія І. Кобринца, 1905. 160 с.
11. Глазов, В. Николай Анофриев, офицер Брест-Литовской крепости, был владельцем крупнейшей библиотеки своего времени по охотоведению // Брестский курьер. 2012. 15 ноября (№ 46). С. 20.
12. Карцов, Г. П. Беловежская пуца. Ее исторический очерк, современное хозяйство и высочайшие охоты в пуце. СПб., 1903. 16, 414 с.: гравюры, карты, чертежи.
13. Искра: [газета Российской социал-демократической рабочей партии]. 1900, декабрь –1905, октябрь. [Лейпциг], 1900. Декабрь, № 1.
14. Приказ Армейского Военно-Революционного Комитета 2-й Армии, 19 ноября 1917 года, № 4. Подписан: за председателя Армейского Военно-Революционного Комитета тов. председ. Тараканов, секретарь Пасынков; Приказ Армейского Военно-Революционного Комитета 2-й Армии, 24 ноября 1917 года, № 7. Подписан: за председателя Армейского Военно-Революционного Комитета товариш председателя Тихменев, секретарь Пасынков.
15. Атлас командира РККА [Карты] / 7-й отдел Генерального штаба РККА, 1938. 4 л., 39 л. цв. к., 69 с. Алф. указ. геогр. наименований. Антиквар. изд.
16. Фронтовые стихи: сборник. Брест-Литовск: Издание красноармейской газеты «Часовой родины», 1939. 32 с. Электронная копия из фонда РНБ в г. Санкт-Петербурге.
17. Берасцейскія кнігазборы: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. «Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання», Брэст, 30–31 кастр. 2008 г. / Брэцкі аблвыканкам, Абласная бібліятэка імя М. Горкага; склад.: А. М. Мяснянкіна, Т. С. Кавенька; пад агул. рэд. М. В. Нікалаева. Брэст: Паліграфіка, 2010. 463 с.; Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання: матэрыялы і даклады II Міжнар. навук.-практ. канф., Брэст, 31 мая – 3 чэрв. 2013 г. / Брэцкі абласны выканаўчы камітэт, Брэцкая абласная бібліятэка імя М. Горкага; склад.: А. М. Мяснянкіна, Т. С. Кавенька; пад агул. рэд. М. В. Нікалаева. Брэст: БрДУ, 2013. 464 с.
18. Берасцейскія кнігазборы. Брэцкая

Біблія – унікальны помнік культуры XVI стагоддзя: да 450-годдзя выдання: матэрыялы і даклады міжнар. круглага стала, Брэст, 29–31 мая 2013 г. / Брэсцкі абласны выканаўчы камітэт, УК «Абласная бібліятэка імя М. Горкага»; склад.: А. М. Мяснянкіна, Т. С. Кавенька; пад агул. рэд. М. В. Нікалаева. Брэст: БрДУ, 2014. 247 с.

19. Книжное собрание рода Сапег [Электронный ресурс] / Национальная библиотека Беларуси, Российская национальная библиотека; сост.: Л. Г. Кирюхина, К. В. Суша; под науч. ред. Н. В. Николаева, Т. И. Рощиной. Минск: Национальная библиотека Беларуси, 2011. 1 электрон. опт. диск (DVD-ROM).

20. Юзаф Ігнацый Крашэўскі (1812–1887) [Электронны рэсурс] / Брэсцкая абласная бібліятэка імя М. Горкага і інш.; склад.: Л. В. Гарбачова, А. М. Мяснянкіна; пад навук. рэд. Т. В. Кузьмініч. Мінск: Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2013. 2 электрон. апт. дыскі (CD-ROM).

21. Брэсцкая Біблія – унікальны помнік культуры XVI стагоддзя: новыя даследаванні і матэрыялы / Брэсцкі абласны выканаўчы камітэт, УК «Абласная бібліятэка імя М. Горкага»; склад. А. М. Мяснянкіна; пад агул. рэд. В. Валецкага. Мінск: Паліграфкамбінат імя Я. Коласа, 2015. 272 с.